

τὴν σημασίαν τοῦ ἀφ' ἑνὸς μὲν αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὡς συστατικὸν μέρος τῶν βιοτικῶν σφαιρῶν, εἰς ἃς ἀνήκει, καὶ ὅτι μετὰ τῆς αὐξήσεως αὐτῶν συναυξάνεται ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ἄλλως ὄρους ἢ ἀξία των καὶ ἢ τῶν συναποτελούντων τὰς βιοτικὰς ταύτας σφαίρας μελῶν. Ἡ ἀρχὴ αὕτη δύναται συγχρόνως νὰ μετενεχθῆ εἰς τὰ ἐπὶ μέρους συστατικὰ στοιχεῖα τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως. Τῶν στοιχείων τούτων προΐσταται ὁ *ἠθικὸς βίος*, ἐν τῷ ὁποίῳ ἢ ἐν λόγῳ ἀρχὴ εὕρισκει τὴν ἑκφρασίν της καὶ ἐν τῷ ὁποίῳ ἀνεπτύχθησαν οἱ κανόνες ἐκεῖνοι, καθ' οὓς δεόν ἐν πρώτοις νὰ καθορισθῆ ἢ ὡς πρὸς τὴν ἀντίληψιν πάντων τῶν ἱστορικῶν τῆς ζωῆς περιεχομένων αὐθεντικῆ τῶν *ἀντικειμενικῶν ἀξιῶν* ἔννοια.

2. Περὶ ἠθικῆς.

Πάντων τῶν προϊόντων τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως προΐστανται τὰ γεγονότα τοῦ ἠθικοῦ βίου. Οὐ μόνον ἀποδίδεται εἰς αὐτὰ ἐν τῇ κριτικῇ μελέτῃ τῶν πνευματικῶν γεγονότων ὑψίστη σημασία, ἀλλὰ καὶ αἱ ἐπιδράσεις αὐτῶν βαθέως καθάπτονται τῶν ὄρων τῆς ὑπάρξεως τῆς ζωῆς τῶν ἀτόμων καὶ τοῦ συνόλου. Διὸ εἰς τοὺς διαφόρους ἀλλήλων ἰδεατοὺς προσδιορισμοὺς τῆς ἠθικῆς δεικνύονται καταφανέστερον ἢ εἰς ἄλλο οἷονδήποτε σημεῖον αἱ ἀντιθέσεις τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων. Συγχρόνως δὲ εἶνε ἄμεσος ἀκολουθία τῶν πολυσχιδῶς διακλαδουμένων τούτων σχέσεων, ὅτι οὐδεὶς τῶν πρὸς ἀλλήλους διαμαχομένων ἰδεατῶν καθορισμῶν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀπολύτως καὶ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἡμαρτημένος. Ἐκαστος τούτων ἐμπεριέχει παράγοντά τινα, ὅστις, καίπερ ἴσως μονομερῆς ὢν, ἐπιδρᾷ οὐδὲν ἥττον ἐπὶ τὴν γενικὴν σύστασιν τοῦ ἠθικοῦ βίου.

Ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τῆς ἀρχαιότητος τὸ ἠθικὸν πρόβλημα συγκεφαλαιοῦται εἰς τὴν ἐξῆς ἐρώτησιν : « τί εἶνε ἐκεῖνο, ὅπερ καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον πραγματικῶς εὐδαίμονα ; » Ἡ ἰδιότης, ἢ παρέχουσα τὴν εὐδαιμονίαν ταύτην, καλεῖται ἠθικὴ. Κατ' ἀκολουθίαν ἢ ἠθικὴ τῶν ἀρχαίων εἶνε κατὰ τὸ πλεῖστον *ἀτομικὴ περὶ ἀρετῆς διδασκαλία*. Ἐν τούτοις ἢ διδασκαλία αὕτη δὲν εἶνε *ἀτομιστικὴ ἠθικὴ*. Τὰντικειμενικὰ γεγονότα, ἐξ ὧν πηγάζουσιν οἱ ὄροι τοῦ ἠθικοῦ βίου, ἢ πολιτεία, ἢ κοινωνία, ἢ θρησκεία θεωροῦνται ὡς δεδομένα. Ὁλόκληρον τὸ πεδίον τῶν ἠθικῶν σκοπῶν, ὅπερ εὕρισκει εἰς τὰ ἦθη καὶ εἰς τοὺς νόμους τὴν ἑαυτοῦ ἑκφρασίν, δὲν διερευνᾶται, ἀλλὰ προὑποτίθεται. Αἱ καθ'

ἕκαστα περὶ ἀρετῆς ἰδέαι τοῦ Πλάτωνος ἢ τοῦ Ἀριστοτέλους δεικνύουν ἄλλως καταφανέστατα, ὅτι δι' αὐτοὺς τὸ σπουδαιότερον ἀντικείμενον ἠθικῶν σκοπῶν δὲν εἶνε τὸ ἄτομον, ἀλλ' ἡ πολιτεία. Σοφία, ἀνδρεία, σύνεσις, δικαιοσύνη εἶνε ἀτομικαὶ ἀρεταί, καθιστῶσαι ὡς τοιαῦται εὐτυχεῖς τοὺς κατόχους των· τυγχάνουσιν ὅμως σύναμα εἶδη ἐνεργειῶν, ἐπιδιώκοντα μᾶλλον τὸ ἀγαθὸν τοῦ συνόλου ἢ τὴν εὐτυχίαν τοῦ ἀτόμου. Ὅθεν ὁ βίος τῆς πολιτείας δὲν εἶνε μόνον τελειότερος τῆς ζωῆς τοῦ ἀτόμου ἐπειδὴ τὸ ἄτομον ἔχει ἀνάγκην τῆς κοινότητος πρὸς ἐπίτευξιν τῶν ἑαυτοῦ σκοπῶν, ἀλλὰ καὶ διότι οἱ σκοποὶ τῆς πολιτείας εἶνε αὐτοὶ καθ' ἑαυτοὺς ἀνώτεροι τῶν σκοπῶν τῆς ζωῆς τοῦ ἀτόμου. Τὸ ἄτομον ὑπάρχει διὰ τὴν πολιτείαν καὶ οὐχὶ ἡ πολιτεία διὰ τὸ ἄτομον.

Ὁ Χριστιανισμὸς, συνδέσας στενώτατα τὴν ἔννοιαν τῆς ἠθικῆς πρὸς τὰς διεπούσας τὴν καθόλου χριστιανικὴν κοσμοθεωρίαν θρησκευτικὰς ἀνάγκας, ἐπανήγαγε τὴν ἔννοιαν ταύτην ἀναγκαστικῶς ἐκ τῶν σχέσεων πρὸς τὴν κοινότητα, αἵτινες ἐδέσποζον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τῶν περὶ ἀρετῆς ἰδεῶν εἰς τὴν προσωπικότητα τοῦ ἀτόμου. Τὸ ἠθικὸν συναίσθημα ἀποβαίνει ἐκδηλωσις θρησκευτικῆς εὐπειθείας. Ἡ ἀρετὴ δὲν εἶνε ἐντεταλμένη, ὅπως καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον εὐδαίμονα, τοῦλάχιστον ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἀλλὰ δέον ν' ἀσκῆται, διότι ἡ θρησκευτικὴ ἐντολὴ ἀξιοῖ τὴν ἀσκησιν αὐτῆς ὡς ὄρον ἀποκτήσεως τῆς θείας χάριτος. Οὕτως ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ εἶνε πρὸ παντὸς *διδασκαλία καθηκόντων* (Pflichtenlehre). Ὡς θεμελιώδη καθήκοντα θεωροῦνται ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη καὶ ἡ θρησκευτικὴ ὑπακοή. Ὡς ὑψίστη ἀρετὴ ἡ ταπεινοφροσύνη, ἥτις θυσιάζει τελείως τὸν εὐδαιμονιστικὸν χαρακτῆρα τῆς ἀρχαίας ἀρετῆς, ἀναπληροῦσα τοῦτον δι' ἀσκητικῆς αὐταπαρνήσεως.

Εἰς τὴν ἠθικὴν τῶν νεωτέρων χρόνων καταβάλλονται πανταχόθεν παντοειδεῖς προσπάθειαι, ἀποσκοποῦσαι εἰς τὴν σύνδεσιν τοῦ παλαιοῦ εὐδαιμονισμοῦ μετὰ τῆς αὐστηρᾶς ἐννοίας τῶν καθηκόντων τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Εἰς τὰς κοσμικὰς κατευθύνσεις ἐπικρατεῖ ἡ πρώτη, εἰς δὲ τὰς θρησκευτικὰς ἡ δευτέρα ροπή. Μόνον ἐν ἐνὶ σημείῳ ὑπάρχει πλήρης συμφωνία, ἐκεῖ δηλαδὴ ἔνθα κατὰ τὴν ἔννοιαν τῶν ἀρχαίων περὶ ἠθικῆς παραστάσεων τὸ *εὐδαιμονιστικὸν* ἀποτελεσμα τῶν ἠθικῶν πράξεων τίθεται πάλιν ὡς πρώτη βᾶσις, σχεδὸν δὲ μόνον τὸ ἄτομον, συμφώνως πρὸς τὴν χριστιανικὴν ἀντίληψιν τῆς ζωῆς, καθίσταται ἀντικείμενον ἐνεργοῦ ἠθικῆς. Ἡ σύνδεσις ὅμως τῶν δύο τούτων

σημείων συνεπάγεται μεταβολήν τινά τῆς ἀρχικῆς σημασίας αὐτῶν. Ἐὰν ἡ ἠθικὴ τῆς ἀρχαιότητος, συμφώνως πρὸς τὴν ἀφ' ἧς ἀφωρμήθη ἀφρητορίαν, θεωρῆ τὸ ἡδονικὸν συναίσθημα ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἀρετῆς καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὡς θεμελιῶδες ἐλατῆριον τῆς ἠθικῆς δράσεως, ἡ ἡδονὴ καθίσταται διὰ τὴν νεωτέραν ἠθικὴν ἐπιδιωκόμενον ἀποτέλεσμα, ἄρα σκοπὸς τῆς ἠθικῆς. Ὅθεν τοῦ ἡδονικοῦ συναισθήματος δὲν ἀπολαύει αὐτὸς οὗτος ὁ ἀσκῶν τὴν ἀρετὴν, ἀλλ' ἐκεῖνος, ὅστις εἶνε ἀντικείμενον τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας. Τὸ πολὺ ὁ ἐνεργῶν συμμετέχει τῆς ἀπολαύσεως ταύτης διὰ τοῦ διεγειρομένου συμπαθητικοῦ συναισθήματος. Ἐὰν πρὸς τούτοις διὰ τὴν χριστιανικὴν κοσμοθεωρίαν ἡ καθοριστικὴ αἰτία τῆς ἠθικῆς δράσεως ὑπῆρξεν ἡ ὑπακοὴ εἰς τὴν θρησκευτικὴν τῆς πίστεως ἐντολήν, τὸ ἐλατῆριον τοῦτο ἀποβαίνει εἰς τὴν νεωτέραν ἠθικὴν σχετικῶς ἀδιάφορον. Αὕτη στηρίζει τὴν πραγματικὴν ἀξίαν της ἐπὶ τοῦ εὐδαιμονιστικοῦ ἀποτελέσματος. Ἠθικῶς πράττειν δηλοῖ προάγειν τὴν εὐτυχίαν τῶν ἄλλων. Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη δὲν εἶνε ἀρετὴ αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, ἀλλὰ μόνον ἐφ' ὅσον τυγχάνει τὸ μέσον τῆς ἀποκτήσεως τοῦ εὐδαιμονιστικοῦ ἀποτελέσματος τούτου. Οὕτως ἡ νεωτέρα ἠθικὴ ἀποβαίνει κατὰ τὸ πλεῖστον **διδασκαλία περὶ ἀγαθῶν** (Güterlehre). Ἡ προσοχὴ αὐτῆς στρέφεται ἐν γένει πρὸς τοὺς ἠθικοὺς **σκοποὺς** ἐκείνους, οὓς οἱ μὲν ἀρχαῖοι φιλόσοφοι προὑποθέτουσιν ὡς γνωστούς, ἡ δὲ χριστιανικὴ ἠθικὴ θεωρεῖ ἐπουσιώδη μόνον προϊόντα τοῦ ἠθικοῦ συναισθήματος. Ἐνῶ οἱ σκοποὶ οὗτοι χαρακτηρίζονται ὑπὸ τῶν κρατουσῶν κατευθύνσεων ἐν συναφείᾳ πρὸς τὴν ἀρχαίαν καὶ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν ὡς **γενικοί**, ἀντιστρόφως δὲ ἐν συναφείᾳ πρὸς τὴν χριστιανικὴν καὶ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἠθικὴν ἀντίληψιν τῆς ἀρχαιότητος ὡς **ἀτομικοί** σκοποί, στηρίζει ἡ νεωτέρα φιλοσοφία τὴν θεμελιώδη ἑαυτῆς ἀρχὴν ἐπὶ τῆς **εὐδαιμονίας πάντων τῶν ἀτόμων** ἢ, καθὼς διατυποῦται τοῦτο λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν ὀρίων τοῦ ἔφικτοῦ, ἐπὶ τῆς ὅσον ἔνεστι **τελειότερας εὐτυχίας**, ὅσον **τὸ δυνατὸν μεγαλυτέρον ἀριθμοῦ ἀτόμων**. Οὐχὶ χάριν ἑαυτῆς, ἀλλὰ χάριν τῶν συναποτελούντων αὐτὴν μελῶν ὑφίσταται ἡ πολιτεία καὶ οἱ φιλανθρωπικοὶ σύνδεσμοι, εἴτε ἀνατιθεμένης εἰς τούτους τῆς ἀρνητικῆς ἐντολῆς. ἵνα ποιῶνται ἐκποδῶν τὰ κωλύματα, ἅπερ παρεμποδίζουν τὸ ἄτομον ἐν τῷ περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνι ἀπὸ τοῦ ν' ἀπολαμβάνη τὰγαθὰ τῆς ζωῆς, εἴτε παρέχοντες τὴν θετικὴν ἐπιχορηγίαν των πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς εὐημερίας τῶν ἀτόμων.

Αἰ πρὸς διάρρηξιν τῶν δεσμῶν τῆς εὐδαιμονιστικῆς ταύτης ἠθικῆς γινόμενα ἀπόπειραι ἀκολουθοῦσι κατὰ κανόνα **δύο** κατευθύνσεις : εἴτε συμβαίνει ἐπάνοδος τις εἰς τὴν περὶ καθηκόντων ἔννοιαν τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς, ὅποτε ἡ κοσμικὴ τάσις τῆς φιλοσοφίας λαμβάνεται μόνον πρὸ ὀφθαλμῶν κατὰ τοῦτο, ὅτι ὁ ἠθικὸς νόμος θεωρεῖται ἐν πρώτοις ὡς **καθαρὸν** καθήκον, ὅπερ ἀποβαίνει τὸ πρῶτον ἐκ τῶν ὑστέρων διὰ τῆς συσχετίσεως αὐτοῦ πρὸς τὰς θρησκευτικὰς τῆς πίστεως παραστάσεις ἐντολὴ τοῦ Θεοῦ. — τοῦτο συμβαίνει παρὰ τῷ Καντίῳ, οὗτινος «**ἡ προσταγὴ τῆς πρακτικῆς νοήσεως**» (Imperativ der praktischen Vernunft) ἵσταται ἀντιμέτωπος πρὸς τὴν ἐπιπόλαιον ἠθικὴν ἀντίληψιν τοῦ 18ου αἰῶνος, ἀποκαθιστῶσα τὴν σοβαρὰν χριστιανικὴν περὶ καθηκόντων ἀρχήν. — εἴτε ἀναζητεῖται ἐν συναφείᾳ πρὸς τὴν ἠθικὴν τῆς ἀρχαιότητος τὸ κύριον τῶν ἠθικῶν σκοπῶν πεδίον οὐχὶ ἐν τῇ ζωῇ τῶν ἀτόμων, ἀλλ' ἐν τῷ βίῳ τῆς πολιτείας, θεωρεῖται ὅμως, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἠθικὴν ταύτην, οὐχὶ ἡ ἀτομικὴ ἔννοια τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς εὐδαιμονίας, ἀλλ' ὁ προσδιορισμὸς τῶν ἀντικειμενικῶν καὶ γενικῶς ἰσχυόντων ἠθικῶν σκοπῶν ὡς θέμα τῆς ἠθικῆς. Τοιαύτη εἶνε ἡ γνώμη τοῦ Ἑγέλου, καθ' ὃν τὰντικειμενικὰ τῶν ἠθῶν καὶ τοῦ δικαίου γεγονότα συναποτελοῦσι τὸ πραγματικὸν περιεχόμενον τῆς ἠθικῆς, ἐνῶ ἡ ὑποκειμενικὴ ἠθικὴ δρᾶσις συμμετέχει αὐτοῦ ὡς δευτερεύων ὑποτελής παράγων. Πλήν, ἐπειδὴ τὰ ἐν λόγῳ ἀντικειμενικὰ γεγονότα ὑπόκεινται εἰς διηνεκὴ ἱστορικὴν ἐξέλιξιν, ἡ ἔννοια τῆς ἠθικῆς χάνει ἐνταῦθα τὴν ἀπόλυτον ἑαυτῆς σημασίαν. Τὸ ἠθικὸν κριτήριον ἀντικαθίσταται ὑπὸ τοῦ **ἱστορικοῦ**. Διὸ ἡ ἱστορικοφιλοσοφικὴ ἀπορις αὕτη συμφωνεῖ πρὸς τὴν ἀτομικὴν ἠθικὴν τῆς εὐπραγίας (Wohlfahrtsmoral) κατὰ τοῦτο, ὅτι αἱ ἰδέαι τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ καθήκοντος τάσσονται ὑπὸ τοὺς ἠθικοὺς **σκοπούς**.

Μολονότι εἰς τὴν ὑποτίμησιν αὐτὴν τῶν ἀτομικῶν ἐλατηρίων καὶ τῶν γενικῶς ἰσχυόντων κανόνων τῆς ἠθικῆς δρᾶσεως πρὸ τῶν ἀντικειμενικῶν τῆς ἠθικῆς ἐξελίξεως ἀποτελεσμάτων ἐμφιλοχωρεῖ μονομερῆς τις ὑπερβολή, ἡ σχετικὴ ὅμως δικαιολόγησις τῆς ἀπόψεως ταύτης ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι αὕτη ἀποδίδει εἰς τὰς ποικίλας μορφὰς τοῦ ἠθικῶς συγκεκριημένου συνόλου ἀξίαν αὐτοτελεῆ. Ὅπως ἡ συνολικὴ βούλησις κατὰ τὰς διαφόρους ἑαυτῆς ἱστορικὰς γενομένας ἐκφάνσεις ἐμπεριέχει μίαν πρὸς τὴν ἀτομικὴν βούλησιν παρεμφερῆ, ὑπεροχωτέραν ὡς πρὸς τὴν περιεκτικότητα καὶ τὴν ἰσχὺν πραγματικότητα, οὕτω καὶ ὁ ἠθικὸς

βίος δὲν δύναται νὰ ἐξαντληθῆ εἰς ἀτομικὰς ἐκδηλώσεις καὶ ἐνεργείας. Ἡ αὐτὴ ἀρχή, ἡ δεσπόζουσα παντὸς ἱστορικοῦ γεγονότος, ἰσχύει καὶ ἐν τῷ θέματι τούτῳ. Πᾶσα πραγματικότης ἔχει ἀξίαν αὐτοτελεῆ, δυναμένην νὰ μετρηῆται ἐν μέρει μὲν κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἰσχύν, ἐν μέρει δὲ ἀναλόγως τῶν ἐπιδράσεών της. Πλὴν ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἠθικὸν βίον ἐπιπροστίθεται ἡ ἰδιαιτέρα ὑπὸ τῆς ἐν λόγῳ ἱστορικῆς ἀντιλήψεως παροραθεῖσα περίστασις, ὅτι ὁ ἠθικὸς βίος ἐν πάσαις ταῖς ἑαυτοῦ μορφαῖς ἐπιδρᾷ ἐπὶ τε τὰ συναισθήματα καὶ τὰ ὀρμέμφυτα τῆς συνειδήσεως τῶν ἀτόμων, οὕτως ὥστε τὸ ἠθικὸν συναίσθημα καθίσταται διὰ τῆς ἐπιδράσεως ταύτης σπουδαιότατον ἐλατήριον ἀτομικῶν πράξεων, ὅπερ συγκρατεῖ ἐν ἐνεργείᾳ εἰς τὰς καθ' ἑκάστα συνειδήσεις τὰς πραγματικὰς σχέσεις πρὸς τὴν κοινωνικὴν ὁμάδα, ἐντὸς τῆς ὁποίας ζῶσι καὶ ὑπάρχουσιν. Ἀκριβῶς διὰ τοῦτο ἦτο δυνατόν νὰ συμβῆ, ὥστε τὸ κέντρον τῆς βαρύτητος τοῦ ἠθικοῦ κριτηρίου νὰ μὴ τεθῆ εἰς τὰ ἀντικειμενικῶς ἐπιτυγχανόμενα ἀποτελέσματα, ἀλλ' εἰς τὰ ὑποκειμενικὰ ἐλατήρια, ἅτινα ὡς ὀρμέμφυτοι τῆς ἀτομικῆς βουλήσεως δυνάμεις εἶνε ἀπαραίτητα πρὸς ἐπίτευξιν ἀντικειμενικῶν σκοπῶν· καὶ διὰ τοῦτο καθίσταται νοητόν, ὅτι καὶ ἡ ἠθικὴ εἰς τὰς κατισχυούσας αὐτῆς κατευθύνσεις ἐθεώρησεν ὡς μόνον θεμελιῶδες περιεχόμενον καὶ ἀντικείμενον ἑαυτῆς τὸ **ἀτομον**. Ἐν τούτοις ἡ ἀποψις αὕτη δύναται κατὰ τινα τρόπον νὰ δικαιολογηθῆ μόνον, ἐφ' ὅσον λαμβάνεται πρὸ παντὸς ὑπ' ὄψιν εἴτε ἡ ἔννοια τῆς ἀρετῆς, καθὼς ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τῆς ἀρχαιότητος, εἴτε ἡ ἰδέα τοῦ καθήκοντος, ὡς τοῦτο συμβαίνει ἐν τῇ χριστιανικῇ ἠθικῇ. Ἀλλ' ἅμα ὡς τεθῆ ὡς βάσις τὸ ζήτημα, τὸ ἀφορῶν εἰς τοὺς **ἠθικοὺς σκοποὺς**, καὶ ἅμα ὡς οἱ σκοποὶ οὗτοι ἀρξωνται ἐπίσης τασσόμενοι μόνον ὑπὸ τὴν ἀποψιν τοῦ ἀτόμου, συμβαίνει παρεκδρομὴ τις, παρωθοῦσα τοὺς φιλοσόφους ἐκτὸς τῆς σφαίρας τοῦ **ἠθικοῦ** τῶν ἀξιῶν κριτηρίου. Εἰς τὴν πρώτην ταύτην πλάνην προστίθεται καὶ ἕτερα τις. Ὅτι ἡ ἡδονὴ δὲν εἶνε σκοπός, ἀλλὰ συμπαρομαρτοῦσα ἀκολουθία τῶν ἠθικῶν πράξεων, τοῦτο ὀρθῶς ἔγνω ἡ φιλοσοφία τῆς ἀρχαιότητος. Μολονότι δὲ αὕτη θεωρεῖ τὸ εὐδαιμονιστικὸν τῆς ἀρετῆς ἀποτέλεσμα ὡς θεμελιῶδες ἐλατήριον ταύτης, οὐδαμῶς ὅμως ἀντιλαμβάνεται τοῦ ἀποτελέσματος τούτου ὡς σκοποῦ τῆς ἀρετῆς. Ἡ μεταβολὴ αὕτη τοῦ ἀποτελέσματος εἰς σκοπὸν ἠδυνήθη νὰ συμβῆ τὸ πρῶτον, ὅτε ἡ **αὐτευδαιμονία** (Selbstbeglückung) ἀντικατέστη διὰ τῆς εὐπραγίας τοῦ **πλησίον**. Μολονότι δὲ ἡ ἔννοια τῆς ἀρετῆς κατέστη ἰδεωδέστερα, τοῦτο ὅμως συνέβη εἰς βάρος τῆς ἔννοιας τῆς ἠθικῆς.

Διότι ἐκεῖνο, ὅπερ προηγουμένως ἴσχυεν ὡς δραστηκὸν ἐλατήριον τῆς ἠθικῆς, ἀπέβη ἀποκλειστικὸν ἀντικείμενον ταύτης. Διὰ τὴν εὐδαιμονιστικὴν ἠθικὴν ὁ σκοπὸς τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως ἔγκειται ἐν τῇ ἡδονῇ. Πάντα τὰγαθὰ τῆς ζωῆς, ἢ τέχνη, ἢ ἐπιστήμη, ἢ θρησκευτικὴ ἔξαρσις, αἱ μορφαὶ τῆς ἰδιωτικῆς καὶ τῆς δημοσίας δράσεως οὐδεμίαν κέκτηνται κατὰ τὴν ἠθικὴν ταύτην ἀντίληψιν ἀξίαν αὐτὰ καθ' ἑαυτά, ἀλλὰ μόνον ὡς μέσα πρὸς παροχὴν ἡδονῆς. Οὕτως ὁ σκοπὸς μεταβάλλεται εἰς μέσον καὶ τὸ μέσον εἰς σκοπὸν. Τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἐπιδίωξις καὶ ἡ ἐπιτευξίς τῶν σκοπῶν, τῶν προβαλλομένων εἰς τὴν ἀνθρωπίνην βούλησιν κατὰ τοὺς συμφυεῖς πρὸς αὐτὴν τῆς ἐξελίξεως νόμους, συνδέονται μεθ' ἡδονικῶν συναισθημάτων, αἵτινα, ὡς ἄμεσοι ἀτομικοὶ γνώμονες τῶν ἀντικειμένων, ἀποτελοῦσι σύναμα ἐλατήρια ἐνεργειῶν, παρηρμηνεύθη κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε οἱ σκοποὶ ἐκεῖνοι καταντῶσιν ἀπλᾶ βοθητικὰ μέσα, ἐνῶ τὰ μεταβαλλόμενα ἐλατήρια καὶ ἀποτελέσματα τῆς ἡδονῆς ἐξυφοῦνται τοῦναντίον εἰς περιωπὴν θεμελιώδους περιεχομένου τῶν ἀνθρωπίνων τάσεων. Τοιοῦτοτρόπως ὁ στηρίζων τὴν ἠθικὴν ἐπὶ τοῦ καλῶς ἐννοουμένου συμφέροντος ὁμοιάζει πρὸς τὸν φυσιοδίρην ἐκεῖνον, ὅστις θὰ δισχυρίζετο τυχόν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος τρώγει οὐχὶ πρὸς διατροφὴν τοῦ ὄργανισμοῦ αὐτοῦ, ἀλλ' ὅπως ἀπολαύῃ τῆς ἡδονῆς τῶν φραγητῶν.

Ἐπάρχουσι δύο περιστάσεις, αἵτινες παρέχουσιν ἀφορμὴν, ὅπως ἐπὶ ἠθικοῦ πεδίου παροραθῶσι σφάλματά τινα, ἅπερ, ὅπουδῆποτε ἀλλαχοῦ, γίνονται ἀμέσως κατάδηλα. Ἡ πρώτη τῶν περιστάσεων τούτων εἶνε μονομερῆς τις ἀτομικισμὸς, ὅστις ἔχει μὲν πρὸ πολλοῦ ἤδη χρόνου ὑπερνικηθῆ ὑπὸ τῆς πρᾶκτικῆς ἀντιλήψεως τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἀλλ' ὅστις ἀκμάζει οὐδὲν ἥττον ἐν τε τῇ φιλοσοφίᾳ καὶ τῇ ἐπιστήμῃ τοῦ Δικαίου. Ἡ δευτέρα συνίσταται εἰς τινὰ συμφυρμὸν τῶν ἐλατηρίων, τῶν σκοπῶν καὶ τῶν κανόνων τῆς ἠθικῆς δράσεως, ὅστις, ὑποστηριζόμενος ὑπὸ μονομεροῦς τινος ἐξάρσεως μᾶς τῶν ἐννοιῶν τούτων, συνετελέσθη εἰς πᾶσαν ἐποχὴν, ἀλλ' ὅστις οὐδέποτε ὑπῆρξε τοσοῦτον καταφανῆς εἰς τὰς ψυχολογικὰς καὶ λογικὰς ἑαυτοῦ ἀντιφάσεις, ὅσον εἰς τὴν νεωτέραν ὠφελιμιστικὴν ἠθικὴν. "Ὅθεν ἀπὸ τοῦ τελευταίου σημείου τούτου δέον ν' ἀφορμηθῇ πᾶσα ἀπόπειρα, ἀποσκοποῦσα εἰς τὴν ἄρσιν τῶν σφαλμάτων καὶ εἰς τὴν διάγνωσιν τῶν πραγματικῶν παραγόντων τοῦ ἠθικοῦ βίου.

Ὡς ἐλατήρια πάσης πράξεως δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ἀποκλειστικῶς γεγονότα τῆς ὑποκειμενικῆς συνειδήσεως, ἔχοντα τὴν ιδιότητα τοῦ προκαλεῖν τὴν ἐνέργειαν τῆς βουλήσεως. Ἐλατήρια δύνανται νὰ εἶνε κατ' ἀκολουθίαν συναισθήματα καὶ ὁρμέμφυτα, συνδεόμενα πρὸς τινὰς παραστάσεις. Βάσις τῶν παραστάσεων τούτων εἶνε αἱ ἀπτόμεναι τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ. Πλήν, αἱ ἐν λόγῳ παραστάσεις οὐδέποτε θὰ ἦτο δυνατόν ν' ἀνυψωθῶσιν εἰς περιωπὴν βουλευτικῆς ἐνεργείας, εἰ μὴ συνεδέοντο πρὸς αὐτὰς συναισθήματα ἐπαρκοῦς ἐντάσεως. Τὰ συναισθήματα ταῦτα δύνανται συγχρόνως νὰ συγκαθορίζωνται ὑπὸ παραστάσεων κειμένων ἐκτὸς τῆς σφαιράς τῶν ἐπιδιωκομένων σκοπῶν, καὶ ἐξαρτῶνται πρὸς τούτοις αἰετοτε ἐκ τῶν προγενεστέρων τῆς ὑποκειμενικῆς συνειδήσεως γεγονότων. Τοῦναντίον σκοποὶ εἶνε τὰ ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἐπιδιωκόμενα ἀποτελέσματα τῶν ἐνεργειῶν τῆς βουλήσεως. Ἐπειδὴ τὸ ἐπιδιωκόμενον ἀποτέλεσμα προϋποθέτει τὴν ὑπαρξιν τοῦ σκοποῦ, δύνανται μὲν νὰ συνυπάρχωσι πάντοτε μετὰ τῶν ἐλατηρίων πράξεός τινος ὑποκειμενικῶς ἐκ τῶν προτέρων διαμορφούμεναι παραστάσεις τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ σκοποῦ, αἱ προπορευόμεναι ὅμως παραστάσεις αὗται οὔτε συμφωνοῦσιν ἀπολύτως πρὸς τὰ πραγματικὰ τοῦ σκοποῦ ἀποτελέσματα, οὔτε συνάδουσι τελείως πρὸς τὰ ἐλατήρια. Τὸ πρῶτον συμβαίνει, διότι αἱ ὑποκειμενικαὶ καὶ ἀντικειμενικαὶ παρεμπιπτουσαι συνθῆκαι, ὑφ' ἃς συντελεῖται πράξις τις, δύνανται νὰ ἐπιδράσωσιν ἐπὶ τὸν ἐπιτευχθέντα σκοπὸν· τοῦτο δὲ συνήθως πράττουσιν ἐν τῇ συναισθήσει, ὅτι καὶ αὐτὰ τὰ ἐλατήρια ἐν τῇ τῶν ἐνεργειῶν πορεία ὑφίστανται σκοπίμους τινὰς μεταβολάς. Ἐφ' ἧσον τὸ τελικὸν ἀποτέλεσμα τοῦ σκοποῦ κεῖται ἐν τῇ αὐτῇ κατευθύνσει, ἐν ἣ ἔνεργεῖ τὸ ἀρχικὸν ἐλατήριον, ἢ ἔννοια τοῦ σκοποῦ καθορίζεται ὑπὸ τῶν αὐτῶν αἰτίων, ὑφ' ὧν προσδιορίζεται ἐν σχέσει πρὸς πάσας τὰς λοιπὰς σκοπίμους ἐνεργείας, ἰδίᾳ δὲ ὡς πρὸς τὰς σκοπίμους διαπλάσεις τῆς φύσεως (1). Ἐπίσης τὰ δρῶντα ἐλατήρια δὲν ἐμπεριέχονται ἐν τούτοις ἐν τῇ ἐκ τῶν προτέρων διαμορφουμένη παραστάσει. Οὐ μόνον αἱ παραστάσεις δὲν δύνανται ν' ἀποβῶσιν ἐν γένει βουλευτικαὶ ἐνεργεῖαι εἰμὴ διὰ τῆς συνδέσεως αὐτῶν μετὰ συναισθημάτων, ἀλλὰ καὶ εἰς πάσας τὰς συνθέτους βουλευτικὰς ἐνεργείας αἱ παραστάσεις τοῦ ἀποτελέσματος τοῦ σκοποῦ συνεδέονται πάντοτε μετὰ ποικίλων παρεμπιπτουσῶν παραστάσεων καὶ συμπαρομαρτούτων συναι-

1. Ἴδε τόμ. I., κεφαλ. III. σελ. 418 καὶ ἐπέκεινα.

σθημάτων, ἅπερ δὲν ἀλλοιοῦσι μὲν κατ' οὐσίαν τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ σκοποῦ, κέκτηνται ὅμως ὑψίστην διὰ τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἐλατηρίων σημασίαν. Διὸ εἶνε δυνατόν, ὅπως εἰς καὶ ὁ αὐτὸς σκοπὸς ἐπιδιώκεται ἔξ ἠθικῶν, ἠθικῶς ἀδιαφόρων ἢ καὶ ἀνηθικῶν ἐλατηρίων.

Διάφορος τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ ἐλατηρίου, καίπερ καθοριζόμενος παρ' ἀμφοτέρων, εἶνε τέλος ὁ ἠθικὸς κανὼν. Ὁ ἠθικὸς κανὼν οὗτος εἶνε ἐντολή, ἐπιβάλλουσα εἰς τὴν βούλησιν, ὅπως ἐνεργῇ μόνον συμφῶνως πρὸς ἐλατήρια ἠθικῶν σκοπῶν. Ἡ ἐν λόγῳ ἐντολή δὲν ἀπαιτεῖ μόνον τὸν ἐκτοπισμὸν τῶν ἀνηθικῶν σκοποῦς ἐπιδιωκόντων ἐλατηρίων, ἀλλὰ καὶ τὴν μεταβολὴν τῶν ἠθικῶς ἀδιαφόρων ἢ ἀνηθικῶν ἐλατηρίων πραγματικῶς ἠθικῶν σκοπῶν εἰς *καθαρῶς ἠθικὰ ἐλατήρια*. Ὁ κανὼν ἢ ἡ ἠθικὴ ἐντολή ἀπαιτεῖ κατ' ἀκολουθίαν πλήρη σύμπτωσιν τῶν ἐλατηρίων πρὸς τοὺς ἠθικοὺς σκοποὺς. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἠθικοῦ κανόνος ἐξεταζόμενον ἀντικειμενικῶς ἠθικὸν ἀποτέλεσμά τι φαίνεται μόνον ὡς τυχαίως ἠθικόν, ἐφ' ὅσον δὲν ὑφίσταται ἢ φηθεῖσα μεταξὺ τῶν ἐλατηρίων καὶ τῶν σκοπῶν σχέσις. Διὰ τοῦτο ὁ κανὼν παρέχει ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ μέτρον τῆς διαγνώσεως τοῦ ἠθικοῦ φρονήματος, ἀφ' ἑτέρου δ' ἐγγυᾶται τὴν ἐξασφάλισιν τῆς προσκλήσεως ἀντικειμενικῶς ἠθικῶν σκοπῶν· διότι μόνον εἰς μίαν πρὸς τοὺς σκοποὺς τελείως ἀνταποκρινομένην σύστασιν τῶν ἐλατηρίων τῶν ἠθικῶν πράξεων, τοιαύτη τις ἐξασφάλισις δύναται νὰ εὐρεθῇ. Ὅθεν, δεδομένου ὄντος ὅτι οἱ δύο οὗτοι παράγοντες συνδέονται στενῶτατα πρὸς ἀλλήλους, ἀπαιτεῖ ἢ ἠθικὴ ἀνάλυσις τὸν περιεσκεμμένον αὐτῶν διαποχωρισμόν. Ἡ ἀνάλυσις αὕτη δέον νὰ ἐξακριβώσῃ ἐν πρώτοις εἰς τίνας ἀντικειμενικοὺς σκοποὺς ἀποδίδομεν ἠθικὴν σημασίαν· νὰ ἐξετάσῃ δὲ κατόπιν ποῖα ἐλατήρια νοοῦμεν ὡς συνάδοντα πρὸς τοὺς σκοποὺς τούτους, τουτέστι τίνα ἐλατήρια θεωροῦμεν ὡς μὴ ἀλλότρια πρὸς τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν καὶ κατ' ἀκολουθίαν μὴ περιέχοντα ἐπιβλαβῶς παρεμπύπτοντας ὄρους, παρακωλύοντας τὴν ἐπίτευξιν τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων σκοπῶν.

Ὁ ἠθικὸς νόμος, ἐξεταζόμενος ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν *ἀντικειμενικῶν τοῦ σκοποῦ ἀποτελεσμάτων*, δὲν ἀποτελεῖ ἰδιαιτέρον ἠθικὸν πεδίον, ὅπερ θὰ ἴστατο τυχὸν ἀντιμέτωπον πρὸς τὰς λοιπὰς σφαίρας τοῦ πνευματικοῦ βίου, τουτέστι πρὸς τὴν ἐν τῇ πολιτείᾳ δράσιν, πρὸς τὴν ζωὴν ἐν τῇ οἰκογενείᾳ καὶ τῇ κοινότητι, πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἐπαγγελματικῶν καθηκόντων, πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ καλλιτεχνικὴν σταδιοδρο-

μίαν. Ἐὰν ἀλλὰ συγχρόνως οὐδεμία τῶν ἐνεργειῶν τούτων κέκτηται ἠθικὴν σημασίαν αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, ἐὰν μὴ προστεθῆ ὄρος τις, συνεπαγόμενος τὴν εἰς τὰς ἐνεργείας ταύτας ἐφαρμογὴν τοῦ ἠθικοῦ κριτηρίου. Τὸ ἀντικειμενικὸν ἀποτέλεσμα τοῦ σκοποῦ δηλονότι δέον νὰ συμφωνῆ πρὸς τοὺς γενικοὺς σκοποὺς τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Πᾶν ὅ,τι πράττει τὸ ἄτομον πρὸς ἰδίαν του ἄσκησιν καὶ τελειοποίησιν ἀποβαίνει τὸ πρῶτον ἠθικὸς σκοπός, καθ' ἣν στιγμὴν ἢ ἀτομικὴ ἄσκησις ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν ἐπίτευξιν ἀποτελεσμάτων, κεκτημένων γενικὴν, ἀντικειμενικὴν καὶ οὐχὶ μόνον εἰδικήν, ὑποκειμενικὴν σημασίαν. Ἐπὶ τοῦ γεγονότος τούτου στηρίζεται ἡ κοινὴ, ἐπὶ τοῦ γενικοῦ συμφέροντος ἐδραιουμένη ἠθικὴ. Αὕτη θεωρεῖ ὡς ἠθικοὺς τοὺς σκοποὺς ἐκείνους, οἵτινες ἀποβλέπουσιν οὐχὶ εἰς τὸ ἴδιον ἀγαθόν, ἀλλ' εἰς τὸ τοῦ πλησίον. Ἐὰν πρῶτον δὲν ἐννοοῦμεν διατί, ἀφοῦ ἡ παροχὴ ἡδονῆς εἶνε ὁ σκοπὸς τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας, τὸ ἡδονικὸν τοῦ ἐνεργοῦντος συναίσθημα δὲν πρέπει νὰ συμμετέχη τῶν ἠθικῶν σκοπῶν· καὶ δεύτερον ἐνταῦθα ἐμφιλοχωρεῖ ἡ πλάνη, ὅτι, ἐνῶ τὸ παρεμπύπτον ἀποτέλεσμα ἀντικαθιστᾷ τὸν πραγματικὸν σκοπόν, ὁ τελευταῖος οὗτος ὑποβιβάζεται εἰς ἀπλοῦν μέσον.

Πρὸς τὰνωτέρω συγχρόνως συναφῆς εἶνε ἡ ὑποκειμενικὴ σημασία, ἡ ἀποδιδομένη εἰς τὴν ἐννοιαν τοῦ «ἀγαθοῦ» καὶ τῆς «ἀξίας», (des Gutes und des Wertes). Εἰς ἕκαστον σκοπόν, ὃν ἀντικειμενικῶς θεωροῦμεν ὡς ἠθικόν, ἀποδίδομεν χαρακτηριστῆρα ἀγαθοῦ ἢ ἐκλαμβάνομεν ὡς παράγοντα ἀμέσως ἢ ἐμμέσως συμβαλλόμενον εἰς τὴν ἐπίτευξιν ἀγαθῶν. Ἐὰν γενικὴ ἰδιότης τῶν ἀγαθῶν εἶνε, ὅτι ταῦτα ἐπιδρῶσι ψυχαγωγικῶς ἐπὶ τὴν συνείδησιν. Ἡ ἐπιρροὴ αὕτη εἶνε δι' ἡμᾶς ὁ πρωτίστος γνώμων τῆς ἀξίας ἢ τοῦ βαθμοῦ τῶν ἀγαθῶν, τυγχάνει δὲ πρὸς τούτοις ἀπαραίτητον ἐλατήριον πρὸς ἐπίτευξιν τοιούτων. Ἐὰν τὸ ἀγαθὸν δὲν εἶνε τοιοῦτον ἐπειδὴ παρέχει ἡμῖν εὐάρεστα συναισθήματα, ἀλλὰ παρέχει ἡμῖν εὐάρεστα συναισθήματα ἐπειδὴ εἶνε ἀγαθόν. Τὸ ἠθικὸν ἀγαθὸν δέον νὰ κέκτηται ἀντικειμενικὴν ἀξίαν ἀνεξάρτητον παντὸς ὑποκειμενικοῦ ἀποτελέσματος, ἄλλως ἐν γένει ἀπόλλυται ἡ πραγματικὴ αὐτοῦ σημασία. Ἐὰν τις τὴν πραγματικὴν σημασίαν ταύτην ἀποδώσῃ εἰς τὴν παροχὴν εὐαρέστων συναισθημάτων, τὸ ἀγαθὸν ἀποβαίνει μέσον τοῦ ὑποκειμενικοῦ τούτου σκοποῦ, πᾶν δὲ ὅ,τι διεγείρει ἐν γένει ἡδονικὰ συναισθήματα εἰσέρχεται εἰς τὴν σφραῖραν τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν. Ἐὰν τοῦναντίον τὰ ἠθικὰ ἀγαθὰ ἐκτιμῶνται ἀποκλειστικῶς χάριν ἑαυτῶν, τὰ δὲ ὑπὸ τούτων διεγερόμενα συναισθήματα

θεωρῶνται ὡς ὑποκειμενικά, παρομαρτοῦντα ἀποτελέσματα, ἀπερ-
 ὀρθῶς διευθυνόμενα παρέχουσιν ἡμῖν τὸν πρῶτιστον γνώμονα
 τῆς ἀξίας τῶν ἀγαθῶν, προσαρμόζονται εἰς τὴν ἀντίληψιν ταύ-
 την αἰ πραγματικῶς ἀσκούμεναι ἀρχαὶ τοῦ ἠθικοῦ κριτηρίου.

Διότι ἡ κρίσις ἡμῶν περὶ ἀνθρωπίνων πράξεων καθορίζεται
 πανταχοῦ ὑπὸ τοῦ κανόνος, ὅτι ἠθικαὶ ὑπὸ ἀντικειμενικὴν ἔπο-
 ψιν θεωροῦνται αἰ πράξεις ἐκεῖναι, αἵτινες εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμ-
 μέσως ὑποστηρίζουσι τὴν αὐθόρμητον ἐκδήλωσιν πνευματικῶν
 δυνάμεων, ἐνῶ ὡς ἀνήθικοι ἐλέγχονται αἰ παρακωλύουσαι ἢ αἰ
 ἐπιβραδύνουσαι τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἐν λόγῳ σκοποῦ. Ὡς ἀντικεί-
 μενον ἠθικῆς προαγωγῆς θεωροῦμεν, συμφώνως πρὸς τὸν κανόνα
 τοῦτον, πᾶν ὑποκείμενον, δυνάμενον νὰ παραγάγῃ πνευματικόν
 τι τοῦ βίου περιεχόμενον. Κατ' ἀκολουθίαν ἐν πρώτοις τὴν
 πρῶσωνικότητα τοῦ ἀτόμου καὶ δὴ τόσον τὴν τοῦ ἐνεργοῦντος,
 ὅσον καὶ τὴν τοῦ πλησίον. Εἶνε παράλογος καὶ ἀντιφατικὸς ὁ
 ἰσχυρισμὸς, ὅτι μόνον ὁ πλησίον δύναται νὰ εἶνε ἀντικείμενον ἠθι-
 κῆς ἐνεργείας. Ἀξιοῦμεν, ὅπως ὁ ἐνεργῶν ἀναπτύσσει τὰς ἰδίας
 ἐαυτοῦ πνευματικὰς δυνάμεις καὶ καταδικάζομεν ὡς ἀνήθικον
 τὴν τε διασπάθεισιν καὶ τὴν ὀλιγώρησιν τῶν δυνάμεων τούτων.
 Ἐπι ὀλιγώτερον εἶνε τὸ ἄτομον, ἢ ἀριθμὸς τις ἀποχωρισμένων
 ἀτόμων, ἀντικείμενον ἠθικῶν ἐνεργειῶν. Ὅπως οἱ στενώτεροι
 καὶ οἱ εὐρύτεροι κύκλοι μιᾶς πνευματικῆς κοινότητος ἔχουσι
 αὐτοτελεῖν πραγματικότητα, οὕτω καὶ αἰ κοινότητες αὗται εἶνε
 κατὰ τὸ μέτρον τῆς πραγματικότητός των καὶ τῆς ἰκανότη-
 τος πρὸς παραγωγὴν πνευματικῶν σκοπῶν ἀμεσα ἠθικὰ ἀντι-
 κείμενα τοῦ σκοποῦ. Οὕτως ἔχει τὸ πρᾶγμα πρὸ παντὸς ὡς
 πρὸς τὴν πολιτείαν, ἣτις οὐ μόνον ἐπιτρέπει εἰς τὰ ἄτομα νὰ
 ἀναπτύσσωσιν ἐλευθέρως τὰς ζωικὰς αὐτῶν δυνάμεις, ἀλλὰ καὶ
 παράγει διὰ τῆς συμπράξεως τῶν ἐαυτῆς ὀργάνων ἐν πνευμα-
 τικὸν περιεχόμενον τῆς ζωῆς. Καταφανῶς καὶ σαφῶς εὗρίσκει ἡ
 διττὴ σημασία αὕτη τῆς πολιτείας, ὡς βοηθητικοῦ μέσου τῆς
 δράσεως τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ἰδιαιτέρων αὐτῶν συνδέσμων καὶ
 ὡς αὐτοτελοῦς ἠθικοῦ προσώπου, τὴν ἔκφρασίν της ἐν τῇ
 νομοθεσίᾳ. Αὕτη ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν ἄρσιν πάντων τῶν κωλυμά-
 των, τῶν ἐπιπροσθούτων εἰς τὴν ἐλευθέραν ἀνάπτυξιν τοῦ βίου
 τῶν ἀτόμων καὶ τὴν ἐφαρμογὴν πάντων τῶν μέτρων ἐκεῖνων, τῶν
 δυναμένων ν' ἀποβῶσιν εἰς ταύτην θετικῶς λυσιτελεῖν. Πρὸς τού-
 τοις δὲ ἐκπληροῖ ἡ νομοθεσία καὶ ἀνωτέραν ἀποστολήν, ἅτε παρέ-
 χουσα εἰς τὸν συνολικὸν βίον τῶν πολιτικῶς συγκεκροτημένων
 λαῶν μορφήν τινα, ἐξασφαλίζουσαν ἐν τῇ ἀνελίξει τῆς ἀνθρωπώ-

τητος βιοτικὸν περιεχόμενον σταθερᾶς ἀξίας. Ἀμφότεροι οἱ σκοποὶ οὗτοι, ὁ ἀτομικὸς καὶ ὁ γενικὸς, συνδέονται, ὡς εἰκός, στενώτατα πρὸς ἀλλήλους, διότι πᾶν ὅ,τι κατορθοῖ ἢ κοινότης ὀφείλεται εἰς τὰ άτομα. Πλήν, τὸ ἐντεῦθεν συναγόμενον συμπέρασμα, ὅτι τὰ πάντα γίνονται μόνον χάριν τῶν ἀτόμων, ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸν ἡμαρτημένον ἰσχυρισμόν, ὅτι ὁ ἐγωισμὸς καὶ ἡ ἠθικὴ εἶνε ταυτόσημα, ἐπειδὴ, εἴαν πάντες ὑποστηρίζονται ἀμοιβαίως, συνυποστηρίζεται κατὰ μέσον ὄρον καὶ ἕκαστον ἄτομον. Ἄμα ὡς ἀναγνωρίζωμεν τὴν πραγματικότητα τῆς συνολικῆς βουλήσεως, δέον ν' ἀποδώσωμεν εἰς αὐτὴν αὐτοτελὲς βιοτικὸν περιεχόμενον. Τοῦτο δὲ εὐρίσκεται ἐν πλήρει ἁρμονίᾳ μετὰ τοῦ ἱστορικοῦ κριτηρίου, ἀποτιμῶντος τὴν σημασίαν ἔθνους τινὸς οὐχὶ ἀναλόγως τῶν συνάποτελούντων αὐτὸ καθ' ἕκαστα ἀτόμων, ἀλλ' ἐν σχέσει πρὸς τὸ σύνολον καὶ ἀναλόγως τοῦ προσώπου, ὅπερ τὸ ἔθνος τοῦτο διεδραμάτισεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐνταῦθα ἐγκατοπτρίζεται συγχρόνως ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς ἠθικῆς ἐξελέξεως, ὅστις εἶνε σημαντικώτατος δι' ἕκαστον κριτήριον ἥττον εὐρέων σκοπῶν. Ὁ σκοπὸς οὗτος ἐγκείται ἐν τῇ συγκροτήσει μιᾶς *γενικῆς κοινωνίας τῶν βουλήσεων τῆς ἀνθρωπότητος*, ὡς βιάσεως τῆς ὅσον τὸ δυνατόν ἀμφιλαφοῦς ἐξελέξεως ἀνθρωπίνων διανοητικῶν δυνάμεων πρὸς παραγωγὴν πνευματικῶν ἀγαθῶν.

Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον τὸ ἀντικειμενικὸν ἠθικὸν κριτήριον καθορίζεται τέλος ὑπὸ *δύο* σημείων, τουτέστιν ὑπὸ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς αὐτοτελοῦς ἀξίας ἐκάστης πράξεως, ἐφ' ὅσον αὕτη δύναται ἀμέσως ἢ ἐμμέσως νὰ συμβάλλεται εἰς τὴν παραγωγὴν νέων πνευματικῶν τῆς ζωῆς περιεχομένων, καὶ ὑπὸ τῆς συνδέσεως τῶν καθ' ἕκαστα πνευματικῶν προϊόντων πρὸς τὸ τελικὸν ἰδεῶδες τῆς ἀνθρωπότητος, ὅπερ εἶνε ἡ συγκρότησις ἐνστάσεως βουλήσεως, συγκεντρούσης σύμπασαν τὴν πνευματικὴν δραστηρίαν καὶ ἀποικλιούσης πάντα διχασμὸν τῶν σκοπῶν. Πᾶσα ἀνήθικος πράξις δέον νὰ τιμωρῆται πρῶτον μὲν ὡς ἀπαρνούμενη τὴν αὐτοτελεῖ ἠθικὴν ἀξίαν τῆς ζωῆς τοῦ ἀτόμου καὶ τὴν τῆς ὑπερκειμένης συνολικῆς ζωῆς, δεύτερον δὲ ὡς ποιουμένη ἐκποδῶν, — εἴαν νοηθῶσιν ὡς συνεχιζόμενα τὰποτελέσματά της, — τὸ ἰδεῶδες τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ ἀνήθικος πράξις εἶνε κατὰ τὴν ἔννοιαν ταύτην ἀντίδρασις ἀτομικῆς ἢ περιορισμένης τινὸς συνολικῆς βουλήσεως πρὸς τὴν καθολικὴν βούλησιν τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀμφότεραι αἱ ἀρχαὶ συμπληροῦνται συγχρόνως. Ἐκεῖ ἔνθα παράλληλοι αὐτοτελεῖς πνευματικοὶ σκοποὶ τῆς ζωῆς δὲν

δύνανται νὰ ἐκπληρωθῶσιν ἄκωλύτως, ἢ διαφορὰ λύεται διὰ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὸν τελικὸν σκοπὸν τῆς ἠθικῆς ἐνότητος τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Εἰς τὸν ἀγῶνα τῶν καθ' ἕκαστα καλῶν καθολικῶν βουλήσεων, τὸ δίκαιον ἀνήκει εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο, οὗτινος αἱ ἀξιώσεις ἐν τοῖς τελικοῖς ἑαυτῶν ἀποτελέσμασι συγγενεύουσι τὰ μάλιστα πρὸς τὸ ἰδεῶδες τῆς ἀνθρωπότητος. Τὸ ἰδεῶδες τοῦτο εἶνε μὲν ἀνέφικτον εἰς πᾶσαν ἐμπειρικὴν τῆς βουλήσεως ἐξέλιξιν, δὲν εἶνε ὅμως ἀπολύτως ἀπειρον καὶ ὑπερβατικόν, ἀλλὰ δύναται νὰ εἶνε νοητὸν ὡς γενικὴ ἀξιωσις. Ἀκριβῶς δὲ διὰ τὸν λόγον τοῦτον δύναται νὰ καθοδηγῇ τὴν ἠθικὴν κατεύθυνσιν τῆς ζωῆς, ὡς δραστικὸν ἑλατήριον, καὶ νὰ παρέχη τὸ τελικὸν μέτρον πρὸς στάθμισιν ταύτης, διότι συμφώνως πρὸς τὸ ἰδεῶδες τοῦτο δύναται ἐν πάσῃ μονομερεῖ περιπτώσει νὰ ὀρισθῇ κατὰ πόσον πνευματικὸν τι περιεχόμενον τῆς ζωῆς δικαιούται νὰ ἐγείρη ἀξιωσιν αὐτοτελοῦς ἠθικῆς ἀξίας. Τοιαύτη τις ἀξία δὲν χρήζει περαιτέρω συζητήσεως ἐκεῖ ἐνθα τὸ ἐν λόγῳ περιεχόμενον συμφωνεῖ πρὸς τὸ ἰδεῶδες τῆς καθολικῆς βουλήσεως. Πᾶν ὅ,τι τοῦναντίον δὲν συνδέεται πρὸς τὸ ἰδεῶδες τοῦτο εἶνε ἠθικῶς ἀδιάφορον, πᾶν δ' ὅ,τι ἀντιστρατεύεται πρὸς αὐτὸ ἐπιβλαβές.

Διὰ τὸν ἄνθρωπον, ὡς πνευματικὸν ὄν, δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀμεσα ἠθικὰ ἀγαθὰ μόνον τὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ, τουτέστι τὰ προϊόντα τῆς νοήσεως, ἢ αἱ πράξεις ἐκεῖναι, δι' ὧν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἐπιδιώκεται ἢ ἐπίτευξις πνευματικῶν σκοπῶν. Τοιοῦτοι σκοποὶ εἶνε ἠθικοὶ ἔναντι τοῦ ἀμέσου ἠθικοῦ κριτηρίου, ἅμα ὡς ἀποβλέψωσιν εἰς τὴν προαγωγὴν συγκεκριμένου τινὸς πνευματικοῦ περιεχομένου τῆς ζωῆς, προϋποτιθεμένου ὅτι δὲν χρησιμοποιοῦνται πρὸς τοῦτο μέσα, δι' ὧν παραβλάπτονται ἄλλα τοιαῦτα περιεχόμενα. Ὡς πρὸς τὸ περιεκτικώτερον καὶ ἐν τῇ διαμάχῃ τῶν καθηκόντων αὐθεντικὸν κριτήριον, εἶνε ἠθικοὶ οἱ σκοποὶ ἐκεῖνοι, οἵτινες ἐκ πάντων τῶν λοιπῶν σκοπῶν συγγενεύουσι πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς ἁρμονικῆς ἐνώσεως τῶν βουλήσεων τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐπειδὴ ὅμως πᾶσα πνευματικὴ ἐνέργεια προϋποθέτει τὴν ὑπαρξίν *φυσικῶν* ὄρων καὶ βοηθητικῶν μέσων, ὑπόκεινται καὶ ταῦτα οὐδὲν ἥττον εἰς ἠθικὸν ἔλεγχον. Ὅντως δὲ αἱ πλεῖστα τῶν ἐνεργειῶν τῶν ἀτόμων καὶ τῶν κοινωνικῶν ομάδων χρησιμοποιοῦσι τὰ βοηθητικὰ ταῦτα μέσα πρὸς ἀπόκτησιν πνευματικῶν ἀγαθῶν. Ἰδίᾳ τῇ ἐννομῶς δημοσίᾳ τάξις ἔχει, ὡς πρὸς τὰ σπουδαιότερα συστατικά της στοιχεῖα, πλήρη χαρακτῆρα τοιούτου ἐμμέσου βοηθητικοῦ

ὄργανου. Τὸ γεγονός ὅμως τοῦτο δὲν ἐλαττώνει διόλου οὔτε τὴν ἠθικὴν ἀξίαν τῶν πρὸς θεραπείαν τῶν ὑλικῶν ἀναγκῶν τῆς ὑπάρξεως χρησιμοποιουμένων μέσων, οὔτε τὴν ἠθικὴν σημασίαν τῶν εἰς τὴν ἐξωτερικὴν προστασίαν καὶ οἰκονομικὴν εὐπραγίαν ἀποσκοπούντων πολιτικῶν θεσμῶν. Ὅπως τὸ πνεῦμα ἔχει ἀνάγκην τοῦ σώματος, οὕτως αἱ ὑλικά αὐταί βάσεις καὶ τὰ προστατευτικὰ ταῦτα μέτρα εἶνε διὰ τὴν κατευόδωσιν τοῦ ἠθικοῦ βίου ἀπαραίτητα. Μία μάλιστα τοιοῦτου εἴδους ἔμμεσος παροχὴ δύναται νὰ εἶνε ἔνεκεν τῶν σπουδαίων αὐτῆς ἀποτελεσμάτων σημαντικωτέρα καὶ ἠθικῶς πολυτιμωτέρα ἀμέσου τινὸς παροχῆς. Ἡ συγκοινωνία καὶ ἡ ἐμπορία, ἡ γεωργία καὶ ἡ βιομηχανία, ἡ μέριμνα τῆς πολιτείας πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν ἀτόμων ἀπὸ τε τῶν ἐξωτερικῶν πολεμίων καὶ τῶν ἐσωτερικῶν ἐχθρῶν, δὲν δημιουργοῦσι μὲν αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς πνευματικὰ ἀγαθὰ, ἀλλὰ τυγχάνουσιν οὐδὲν ἥττον τοσοῦτον σπουδαῖοι πρὸς παραγωγὴν τοιοούτων ἀγαθῶν παράγοντες, ὥστε ὁ τρόπος τῆς ἰδιωτικῆς ἢ δημοσίας ἀσκήσεως αὐτῶν ὑπόκειται ἀναγκάως εἰς ἠθικὸν ἔλεγχον. Ὅπως οἱ ἄμεσοι πνευματικοὶ σκοποὶ τῆς ἠθικῆς ἐξελίξεως ἐπιδιώκουσιν ὡς ἰδεῶδες τέρμα αὐτῶν τὴν συγκρότησιν ἐνιαίας τινὸς κοινωνίας βουλήσεων, ἐν ἧ ἢ θὰ συνδεθῶσιν εἰς ἁρμονικὴν ἐνότητα πᾶσαι αἱ ἐπὶ μέρους ψυχικαὶ δυνάμεις πρὸς παραγωγὴν πνευματικῶν ἀγαθῶν, οὕτω τὰ ἐν τοῖς ἀνωτέρω μνημονευόμενα ἐξωτερικὰ βοηθητικὰ μέσα ἀποσκοποῦσιν εἰς τὴν τελείαν καθυπόταξιν καὶ διοργάνωσιν τῆς φύσεως, μεταβαλλομένης οὕτως εἰς ὄργανον τῆς νοήσεως. Ὅπως τὸ προμνημονευθὲν οὕτω καὶ τὸ ἐν λόγῳ ἰδεῶδες εἶνε ἐν ἀπολύτῳ ἐννοίᾳ ἀνέφικτον· δὲν εἶνε ὅμως ἀδιανόητον, ἀλλ' ἐκδηλοῦται ὡς δρῶσα δύναμις εἰς πάντα τὰ ἐγχειρήματα ἐκεῖνα, ἅπερ ἐπιδιώκουσι τὴν ἐπὶ τῆς φύσεως δεσποτείαν τοῦ ἀνθρώπου.

Πᾶσα πρᾶξις, ἥτις κατὰ τὰ προεκτεθέντα συμβάλλεται εἰς τὴν ἀνάπτυξιν διανοητικῶν δυνάμεων καὶ εἰς τὴν ἐκπνευματώσιν τῆς φύσεως, μεταβαλλομένης εἰς βᾶσιν πνευματικῶν σκοπῶν, εἶνε ἠθικὴ ὑπὸ ἀντικειμενικὴν ἀποψιν. Αὕτη λαμβάνει ἐνεργὸν μέρος, οἴαδήποτε καὶ ἂν εἶνε τὰ γεννῶντα ταύτην ἐλατήρια, εἰς τὴν συγκρότησιν τῆς ἠθικῆς τάξεως τοῦ κόσμου. Ὅτι ἐν τῇ ἠθικῇ ταύτῃ τάξει δεόν νὰ συμπράττωσι, παρὰ τὴν θέλησιν αὐτῆς, ἠθικῶς ἀδιάφοροι, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀνήθικοι δυνάμεις εἶνε ἐν τῶν σπουδαιοτέρων γεγονότων τῆς ἠθικῆς ἀνεξίξεως. Δοθέντος ὅτι ἡ ἠθικῶς ἀδιάφορος δρᾶσις συμβάλλεται εἰς τὴν προαγωγὴν ἠθικῶν ἀγαθῶν, αὕτη ἀυξάνει οὐ μόνον

τᾶποτελέσματα τῶν ἠθικῶν τάσεων, ἀλλὰ καὶ ἡ ἄσκησις αὐτῆς ἀντεπιδρᾷ ἐπὶ τῶν ἐλατηρίων, τὸ δὲ ἠθικὸν φρόνημα ἐνισχύεται διὰ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῆς. Αἱ μὴ ἠθικαὶ ἐνέργειαι προκαλοῦσιν ἀντιδρώσας δυνάμεις καὶ ἀφυπνίζουσι διὰ τῆς καταπολεμήσεως αὐτῶν καὶ διὰ τῆς ἀντιθέσεως τῶν συναισθημάτων θετικὰς ἠθικὰς ροπὰς.

Ἐπειδὴ ἡ νεωτέρα ἠθικὴ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ ἠθικοῦ εἶναι ἀφωρμήθη μονομερῶς ἀπὸ τοῦ ἀντικειμενικοῦ σκοποῦ, πλὴν ἐκωλύθη οὐδὲν ἦττον ἐκ τοῦ πρακτικῶς ἰσχύοντος ἠθικοῦ τῶν ἀξιῶν κριτηρίου ἀπὸ τοῦ νὰ θεωρήσῃ ὡς ἠθικὰς τὰς πράξεις ἐκείνας, αἵτινες κατὰ τὸν ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τοῦτον κέκτινται μὲν ἠθικὴν ἀξίαν, ἀλλὰ συμφώνως πρὸς τὰ ὑποκειμενικὰ ἑαυτῶν ἐλατήρια ἐλέγχονται ἀναγκάως ὡς ἀνήθικοι, προέκυψεν ἐντεῦθεν εἰς καθ' ἑαυτὸν ἀδικαιολόγητος καὶ πρὸς τὸ ἡμέτερον πραγματικὸν ἠθικὸν κριτήριον ἀντιράσιων περιορισμὸς τῆς εἰρημένης ἐννοίας.

Περιῆλθόν τινες εἰς τὴν ἀνάγκην ν' ἀποκλείσωσι τοῦ ἠθικοῦ πεδίου πάσας τὰς ἐνεργείας ἐκείνας, καθ' ἃς θὰ ἠδύναντο τυχὸν νὰ συμπεράξωσι καὶ ἄλλα ὡς ἠθικὰ ἐλατήρια. Ἢ ἐννοία τοῦ ἠθικοῦ εἶναι περιορισθῆ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον εἰς πράξεις, ὡς πρὸς τὰς ὁποίας ἡ φύσις τοῦ προβαλλομένου σκοποῦ καθιστᾷ ἀδύνατον τὴν ἐνέργειαν ἀνηθικῶν ἐλατηρίων. Τοιαῦται πράξεις εἶνε ἐν γένει αἱ ἐρειδόμεναι ἐπὶ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ ἐν τῇ ἑαυτῆς μονομερῶς ἀτομιστικῇ καὶ σύναμα ἀσκητικῇ κατευθύνσει ἔθεσε τὸ κέντρον τῆς βαρύτητος. Ἢ νεωτέρα ἐπὶ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος στηριζομένη ἠθικὴ ἀπέρριψε μὲν τὰ θρησκευτικὰ ἐλατήρια τῆς ἀντιλήψεως ταύτης, ἐνέμεινεν ὅμως σταθερῶς εἰς τὴν παλαιὰν παράδοσιν. Πλὴν, ὡς θεμελιῶδες ἔρεισμα τοῦ περιορισμοῦ τούτου ἐλέγχεται ἡ εἰκασία, ὅτι αἱ πράξεις, αἱ συντελούμεναι ἐκ προσωπικῆς πρὸς τὸν πλησίον στοργῆς, μόνον ἐπειδὴ ἀντικειμενικῶς ἐξεταζόμεναι τάσσονται εἰς ταπεινοτέραν σφραῖραν ἠθικῶν σκοπῶν, ἱκανοποιοῦσι κατὰ κανόνα τὴν ἀξίωσιν, καθ' ἣν ὁ σκοπὸς δέον νὰ συνάδῃ πρὸς τὸ ἐλατήριον. Τοῦτο ἀληθεύει ἐνταῦθα τόσον ὀλίγον ὅσον καὶ ἄλλαχού. Ἢ νεωτέρα ἀγαθοεργία δεικνύει ἡμῖν ἱκανὰ γεγονότα, ἅπερ ἀντικειμενικῶς ἐξεταζόμενα φαίνονται ὡς ἐκδηλώσεις προσωπικῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης, ἐνῶ, ὡς πρὸς τὸ ὑποκειμενικὸν ἐλατήριον, οὐδεμίαν ἔχουσι σχέσιν πρὸς ταύτην.

Ἢ ἀληθῆς σχέσις τῶν πραγμάτων, καθὼς δεικνύει ταύτην

εἰς ἡμᾶς τὸ πρακτικῶς ἀσκούμενον ἠθικὸν κριτήριον, συνίσταται πολλῶ μᾶλλον ἐν τούτῳ, ὅτι ἡ ὑποκειμενικὴ ἐκτίμησις τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων συγκαθορίζεται ἀείποτε ὑπὸ τε τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ ἐλατηρίου. Ἡ ὑποκειμενικὴ ἠθικὴ ἐκτίμησις αὕτη ἀπαιτεῖ οὐ μόνον, ἵνα αἱ πράξεις ἡμῶν καθορίζονται ὑπὸ τῆς ἀμέσου ἢ ἐμμέσου παραγωγῆς γενικῶς ἰσχυροῦσων πνευματικῶν ἀξιῶν, ἀλλὰ καὶ ὅπως ἀπορρέωσιν ἀπὸ τινος πρὸς τὸν σκοπὸν συναδούσης προθέσεως. Ὅθεν ἠθικὰ εἶνε τὰ ἐλατήρια ἐκεῖνα, ἅπερ ἐπιδιώκουν τὸ ἀγαθὸν ἀποκλειστικῶς ἐπειδὴ εἶνε ἀγαθόν, καὶ οὐχὶ χάριν ἐπιτεύξεως παρεπιπτόντων σκοπῶν. Οὕτω τὸ ἠθικὸν ἐλατήριον ἐκδηλοῦται ὡς πρὸς τὸν πλησίον διὰ τῆς ἄνευ ὑστεροβουλίας οἰασδῆποτε παρεχομένης εἰς αὐτὸν βοήθειας ὡς πρὸς τὴν πολιτείαν διὰ τῆς αὐθορμήτου συνεπικουρίας πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν σκοπῶν αὐτῆς καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα διὰ τῆς ἀφοσιώσεως εἰς τὸ ἀνθρώπινον ἰδεῶδες.

Τὸ πεδῖον τῆς ἠθικῆς δράσεως συμφωνεῖ κατ' ἀκολουθίαν πρὸς τὴν σφραῖραν τῶν πνευματικῶν καὶ βοηθητικῶν ἀξιῶν ἐν γένει μόνον ἀπὸ ἀντικειμενικῆς ἀπόψεως. Ἀκριβῶς δὲ διὰ τοῦτο ἡ ἠθικὴ ἀξία ἀνθρώπου τινὸς δὲν ἐκτιμᾶται ἀναλόγως τῶν πράξεων αὐτοῦ, ἀλλὰ συμφώνως πρὸς τὴν πρόθεσιν, ἀφ' ἧς ἀφορμῶνται αἱ πράξεις αὗται. Ἡ πρόθεσις αὕτη ἐκδηλοῦται διὰ τῆς πρὸς τὸ καθῆκον ἀφοσιώσεως, ἣτις τότε μόνον δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς γνώμων τῶν πράξεων, ὅταν συνδέεται μετὰ τῆς καθαρᾶς πρὸς τὸ καθῆκον ροπῆς. Διὸ δὲν εἶνε μόνον ὑπερβολικὴ, ἀλλὰ καὶ ἀντιπρακτικὴ ἢ ἀξίωσις τοῦ Καντίου, καθ' ἣν τὸ καθῆκον δέον νὰ ἐκτελεῖται ἄνευ τοιαύτης ροπῆς. Ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ μεταβάλη τὴν φύσιν του. Ἐν τῇ δικαίᾳ ἐναντίον τοῦ ἡδονισμοῦ ἀντιδράσει αὐτοῦ ὁ Κάντιος διαμρισηθεῖ τὴν ἀξίαν τῆς ἡδονῆς εἰς τὰ ἠθικὰ ἐλατήρια, ἀντὶ νὰ διαμρισηθή τὴν ἀξίαν τῆς ἡδονῆς εἰς τοὺς ἠθικοὺς σκοπούς. Δὲν εἶνε ἀληθές, ὅτι ἠθικὴ τις πράξις καὶ ἀπὸ ὑποκειμενικῆς κρινομένη ἀπόψεως στερεῖται ἠθικῆς ἀξίας, ἐπειδὴ αὕτη συντελεῖται ἐκ καθαρῶ ἔρωτος πρὸς τὸ ἀγαθόν. Εἶνε ὅμως ἀληθές, ὅτι τὰ ἠθικὰ ἀγαθὰ δὲν πρέπει νὰ ἐπιδιώκωνται, ἐπειδὴ παρέχουσιν εἰς τὸν ἐνεργοῦντα ἢ εἰς ἄλλον τινὰ εὐάρεστα συναισθήματα.

Τὸν χαρακτῆρα τοῦτον τοῦ ἠθικοῦ ἀγαθοῦ, τὸν ἀνεξάρτητον πάντων τῶν ἡδονικῶν συναισθημάτων, ἐπιβεβαιοῖ ἀκριβῶς ἡ ἀξίωσις τοῦ ἀφιλοκερδοῦς τῶν ἐλατηρίων. Διότι τί ἄλλο δύναται νὰ σημαίνῃ ἢ ἀφοσίωσις εἰς τὸν ἠθικὸν σκοπὸν εἰμὴ ἀκριβῶς ὅτι ὁ σκοπὸς οὗτος εἶνε ἐκ τῶν προτέρων ἀγαθόν τι αὐτὸς

καθ' ἑαυτὸν καὶ ὅτι δὲν ἀποβαίνει ἐκ τῶν ὑστέρων ἠθικὸν ἀγαθὸν διὰ τῶν διεγειρομένων ἡδονικῶν συναισθημάτων ; "Ὅτι τὰ ἀγαθὰ, ὧν αἱ ἠθικαὶ τάσεις ἐπιδιώκουσι τὴν ἀπόκτησιν, ἔχουσι τὴν ιδιότητα νὰ παρέχωσιν ἀμέσως ἢ ἑμμέσως εὐάρεστα συναισθήματα τοσοῦτω ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων, ὅσῳ τὸ γεγονός, ὅτι τὸ καθῆκον συνδέεται πρὸς τὴν ροπὴν, τὴν ἐξασφαλίζουσαν τὴν ἐκπλήρωσιν τούτου. Τὸ ἰδεῶδες μιᾶς τελείως ἁρμονικῆς κοινωνίας τῶν ἀνθρωπίνων βουλήσεων, πρὸς τὸ ὁποῖον τείνει ὡς πρὸς τελικὸν σκοπὸν, πᾶσα ἠθικὴ προᾶξις, δυνάμεθα συγχρόνως νὰ θεωρήσωμεν ὡς κατάστασιν ὑψίστης εὐδαιμονίας, διότι προϋποθέτει ἀπόλυτον εἰρήνην καὶ ἐξόχως ἐλευθέραν ἀνάπτυξιν πνευματικῶν δυνάμεων. Πλήν, ὡς πρὸς τὸ ἰδεῶδες τοῦτο, δέον νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἡ πραγματοποίησις αὐτοῦ κεῖται εἰς τὸ τέρμα σειρᾶς τινος, ἐκτεινομένης εἰς τὸ ἄπειρον, τουτέστιν ὅτι δύναται μὲν νὰ ἐπιδιώκεται, εἶνε ὅμως ἀνέφικτον. Ἐν τῷ σημείῳ ἀκριβῶς τούτῳ ἔγκειται ἡ πλάνη περὶ αἰωνίας εἰρήνης πάντων τῶν λαῶν, εἰς ἣν περιέπεσεν ἡ ἄλλως ἐχέφρων φιλοσοφία τῆς ἀναγεννήσεως. Ἀντὶ νὰ λογίσῃ τὴν εἰρήνην ὡς ἰδεῶδες, πρὸς τὸ ὁποῖον δέον νὰ τείνη, συμφώνως πρὸς τὰς ἠθικὰς ἀξιώσεις ἡμῶν, ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξις, καίτοι ἡ ἀτέλεια τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καθιστᾷ ἀδύνατον τὴν ἐπίτευξιν τοῦ ἰδεώδους τούτου, ἐθεώρησεν αὐτὴν ὡς κατάστασιν, ἣτις δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ δι' ἑκουσίου τινὸς συμβιβασμοῦ καὶ ἣτις διαφέρει τῶν λοιπῶν διεθνῶν συμβάσεων μόνον κατὰ τοῦτο, ὅτι κεκτημένη αἰώνιον κῦρος δύναται νὰ διαφύγῃ τοὺς ὄρους τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως. Διὸ ἡ περὶ εἰρήνης συνθήκη αὕτη ἐξησφαλισθῆ ἐνίοτε δι' ἑγγυήσεων, αἵτινες ἰσοδυναμοῦσι πρὸς διαρκῆ ἐμπόλεμον κατάστασιν. Ὁ Abbé de St. Pierre δισχυρίσθη ἐπὶ παραδείγματι, ὅτι οἱ λαοὶ δέον νὰ εὐρίσκωνται διηνεκῶς ὑπὸ τὰ ὄπλα, ἵνα παραχρῆμα καταστέλλωσι πᾶν κίνημα ἀποσκοποῦν εἰς τὴν διατάραξιν τῆς αἰωνίας εἰρήνης !

Τοῦ πρὸς τὴν ἐπίτευξιν ἠθικῶν σκοπῶν συνδεομένου συναισθήματος δύναται νὰ συμμετέχη οὐ μόνον οἰαδήποτε ἰδιαιτέρα προᾶξις, ἀμέσως ἐπιδιώκουσα τοιούτους σκοπούς, ἀλλὰ καὶ πᾶσα ἄλλη ἐνέργεια, καθ' οἷονδήποτε τρόπον συμβαλλομένη εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ, ἐφ' ὅσον τὰ καθαρὰ ἔλατήρια τῆς ἠθικῆς δράσεως ἐπενεργοῦσιν ἐπὶ ταύτην. Τὸ ἡδονικὸν συναίσθημα εἶνε πάντοτε ἀποτέλεσμα τῶν ἀγαθῶν, καὶ ἐν τῇ προϋποθέσει τῆς ἑαυτοῦ ὑπάρξεως ὑγιὲς ἔλατήριον ἠθικῆς ἐνεργείας· οὐδέποτε ὅμως εἶνε ὁ σκοπὸς τῶν πνευματικῶν ἀγαθῶν. Ἐκ τίνων στοι-

χείων συνίσταται ὁ σκοπὸς οὗτος δεικνύει τὸ πρῶτον ἐκεῖνο ἀξίωμα τοῦ ἠθικοῦ κριτηρίου, καθ' ὃ πᾶσα πνευματικὴ ζωὴ ἔχει τὴν ἰδίαν ἑαυτῆς αὐτοτελῆ ἀξίαν, ἣτις δέον νὰ προστατεύεται κατὰ πάσης προσβολῆς καὶ ἣς ἡ σημασία ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλας παρεμφερεῖς ἀξίας δύναται νὰ καθορισθῇ διὰ τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὸ ἠθικὸν ἰδεῶδες τῆς ἀνθρωπότητος, ἐφ' ὅσον τὸ ἰδεῶδες τοῦτο νοεῖται ὡς κατάστασις ἐλευθέρως ἐκδηλώσεως τῶν πνευματικῶν δυνάμεων.

Τὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ κέκτηνται ἀπολύτως αὐτοτελῆ ἀξίαν. Εἶνε ἀγαθὰ, πρὸς ἃ πρέπει ν' ἀπευθύνωνται πάντες οἱ σκοποὶ τῆς ἠθικῆς δράσεως καὶ ἅτινα δέον νὰ προφυλάσσωνται ἀπὸ πάσης οἰασδῆποτε βλάβης. Ἄλλ' οἱ ἄνθρωποι ἔχουσι τὴν παράδοξον ροπὴν, ὅπως διερευνῶσι τὴν αἰτίαν τῶν ὄντων, ἕως οὗ καταλήξωσιν εἰς συμπεράσματα, λύοντα κατ' ἐπίφρασιν καὶ οὐχὶ πραγματικῶς τὰ ἐκάστοτε προβαλλόμενα ζητήματα. Πᾶσα πράξις προέρχεται ἐκ συναισθημάτων, ἐπιδιωκόντων τὴν καταπράυνσιν αὐτῶν. Ἐὰν δὲν ὑπῆρχον συναισθήματα, ἡ ζωὴ θὰ ἦτο εἰς πάσας τὰς ἑαυτῆς ἐκφάνσεις γαληνιαία. Οὕτω τὸ συναίσθημα δὲν πρέπει νὰ εἶνε μόνον τὸ ἐλατήριον, ἀλλὰ καὶ ὁ σκοπὸς τῶν τάσεων, ἡ δὲ ζωὴ μεθ' ἀπάντων τῶν ἀγαθῶν, ἅπερ παράγει, οὐδὲν ὀφείλει νὰ ἔχη ἰδιαίτερον περιεχόμενον. Σκοπὸς αὐτῆς εἶνε ἡ πρὸς τὸ ζῆν ροπή. Τὸ φυσικὸν συμπέρασμα, εἰς ὃ καταλήγει ἡ κυκλικὴ αὕτη τοῦ ἡδονισμοῦ πορεία, εἶνε ἡ ἀπαισιοδοξία. Ἐὰν ὀλόκληρος ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς εἶνε ἡ διαρκῆς ἱκανοποίησις τῆς πρὸς τὸ ζῆν ροπῆς, εὐλόγως δύναται τις ν' ἀμφιβάλλῃ, εἰάν ὁ σκοπὸς οὗτος εἶνε ἀντάξιός τῶν πρὸς ἐπίτευξιν αὐτοῦ καταβαλλομένων προσπαθειῶν. Καὶ ἐν τούτοις εἰάν ἡ ἐπὶ τοῦ γενικοῦ συμφέροντος στηριζομένη εὐδαιμονιστικὴ ἠθικὴ ἀναγνωρίζῃ ὅτι τὸ ἠθικὸν εἶναι ἔγκειται εἰς τοῦτο, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν ζῆ δι' ἑαυτόν, ἀλλὰ δι' ἄλλους, κατὰ τίνα τρόπον ἐν τῇ κυκλικῇ ταύτῃ πορείᾳ τῶν πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν ροπῶν εἶνε δυνατὸν νὰ περιέχεται ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς; Ὁ ἐν λόγῳ σκοπὸς εὐρίσκεται ἔκτος τοῦ κύκλου τούτου, περιλαμβανόμενος εἰς τὰ προϊόντα ἐκεῖνα τῆς ἠθικῆς δράσεως, ἅπερ ὑφίστανται καθ' ἑαυτὰ καὶ ἀνεξαρτήτως συμπαρομαρτούντων ἡδονικῶν συναισθημάτων. Τὸ ζήτημα, ὅπερ ἀφορᾷ εἰς τὰς πρώτας αἰτίας τῶν ὄντων ἐξαντλεῖται εἰς τοὺς ἀμεταβλήτως δεδομένους νόμους τῆς οἰκονομίας τοῦ Σύμπαντος. Ὁ κόσμος ὑπάρχει, ἐπειδὴ ὑπάρχει. Ὁ ἄνθρωπος ζῆ, διότι ὁ προορισμὸς του συνίσταται εἰς τὸ ζῆν. Ὁ προορισμὸς ὅμως τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου ἔγκειται ἐν ἐκείνῳ,

ἕπερ παράγει συμφώνως πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φύσιν. Τὸ ἰδιαίτερον χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου εἶνε ὁ πνευματικὸς βίος αὐτοῦ. Ὅθεν ὁλόκληρος ἡ ζωὴ του ἀποσκοπεῖ ἀμέσως ἢ ἐμμέσως εἰς τὴν παραγωγὴν πνευματικῶν δημιουργημάτων. Πᾶν τοιοῦτον πνευματικὸν δημιούργημα καὶ πᾶν εἰς τὴν παραγωγὴν αὐτοῦ συμβαλλόμενον βοηθητικὸν μέσον εἶνε πνευματικὸν ἀγαθόν, ἀφοῦ ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς συνίσταται εἰς τὴν ἀπόκτησιν ἀγαθῶν τοιαύτης φύσεως. Ἡ ἐπιδίωξις τοιούτων ἀγαθῶν καὶ ἡ πρὸς ἀπόκτησιν αὐτῶν παρεχομένη συνεπικουρία, δεδομένου ὅτι τὰγαθὰ ταῦτα ἐπιδιώκονται χάριν ἑαυτῶν καὶ οὐχὶ ἕνεκεν ἄλλοτρίων σκοπῶν, ἀποτελοῦσι τὸν ἠθικὸν βίον.

Ὅτι ἡ ἐλευθέρα αὕτη ἀνάπτυξις τῶν πνευματικῶν δυνάμεων καὶ ἡ δι' αὐτῶν ἐνισχυομένη ἰδεατὴ κοινωνία τῶν βουλήσεων τῆς ἀνθρωπότητος θεωροῦνται ὡς ὑψίστα ἀγαθὰ, ὑφ' ἃ τάσσεται πᾶσα ἰδιαιτέρα ἠθικὴ πρᾶξις καὶ ἡ εἰς τὸν σκοπὸν καθαρὰ ἀφοσίωσις αὐτῆς εἶνε γεγονός, οὔτινος δέον νὰ ὑποδείξωμεν τὴν ἁρμονικὴν σχέσιν πρὸς τὰς συνθήκας τοῦ ἀτομικοῦ καὶ τοῦ ἱστορικοῦ βίου καὶ τὴν ἐπιβεβαίωσιν διὰ τῶν γενικῶς ἰσχυόντων κανόνων τῆς ἠθικῆς, ἀλλ' ὅπερ δὲν δυνάμεθα νὰ παραγάγωμεν ἐξ ἄλλων. Πλήν, ἀκριβῶς ἐπὶ ἠθικοῦ πεδίου ἡ ὑπόδειξις αὕτη τῶν τελικῶν γεγονότων δὲν θεραπεύει τὴν μεταφυσικὴν ἀνάγκην τῆς τελικῆς τοῦ κόσμου γνώσεως. Δοθέντος μάλιστα ὅτι καὶ ἡ ἰδεατὴ κοινωνία τῶν βουλήσεων μετέχει τῆς ἐφημέρου φύσεως πάσης ἀνθρωπίνης ροπῆς, δύναται μὲν νὰ νοηθῇ ὡς τελικὸς σκοπὸς τοῦ συνειρμοῦ τῆς τάξεως ἐν τῷ κόσμῳ, ἀλλ' οὐχὶ ὡς ἀπόλυτος τελικὸς σκοπός. Οὕτως, ἐὰν τὸ ἀπόλυτον τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν δὲν τεθῇ ἐν ἀμφιβόλῳ, μορφοῦται ἡ ἀπαραίτητος ὑπόθεσις, ὅτι τὰ εἰς τὴν ἡμετέραν νόησιν προσιτὰ ἠθικὰ ἰδεώδη δέον νὰ θεωρηθῶσιν ὡς συστατικὰ στοιχεῖα ἀπείρου τινὸς ἠθικῆς τάξεως τοῦ Σύμπαντος, τὸ δὲ περιορισμένον ἀνθρώπινον ἰδεῶδες ὡς ἀπόρροια μιᾶς ἰσοδυνάμου, ἀλλ' ἀπεριορίστου κοσμικῆς ἀρχῆς. Οὕτω τὸ ἠθικὸν μεταβάλλεται εἰς *θρησκευτικὸν* πρόβλημα.

3. Θρησκεία.

Ἡ θρησκεία δύναται νὰ εἶνε ἀντικείμενον φιλοσοφικῆς ἐρεῦνης ὑπὸ διττὴν ἔποψιν : Ἐἴτε πρόκειται δηλονότι περὶ τῆς ἀναγωγῆς τῶν πραγματικῶς ἐξελιχθεισῶν θρησκευτικῶν παραστάσεων εἰς τὸ γενικώτατον αὐτῶν ἀφηρημένον περιεχόμενον καὶ ἡ ἐξακρίβωσις τῶν σχέσεων αὐτοῦ πρὸς τὰ λοιπὰ τοῦ πνευματικοῦ